

ОБ'ЄКТИВНИЙ ТИП ЕПІЧНОГО МИСЛЕННЯ В.ЛЕОНТОВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ “PER PEDES APOSTOLORUM”)

Художня проза Володимира Леонтовича – самобутній феномен українського нового письменства, цінний внесок у розвій епічного образного мислення реалізоцентричної літератури. Ще історик українського письменства Сергій Єфремов розпочав характеристику творчої манери белетриста з констатації в його художньому набутку переваги “розсудливого елементу”, “мало не епічного спокою” повістей і оповідань. Симптоматично, що в доволі лаконічному поцінуванні індивідуального внеску письменника в історію рідної красної словесності С.Єфремов вирізняв якраз повість “Per pedes apostolorum”, що була трохи однобічно ним визначена як “спроба сатиричної повісті з життя духовенства на лівобічній Україні”¹ (курсив наш. – В.П.).

Водночас у завершальній частині характеристики, окрім вартої уваги інтертекстуальної аналогії твору з “Мертвими душами” Миколи Гоголя, літературознавець надав у розпорядження дослідників і читачів цінний ключ до розуміння повісті як зразка етологічного жанру. Тож “Per pedes apostolorum” (час написання – кінець 1895 року), як і “Старе й нове”, “Хроніку Гречок”, “Володю Ганкевича”, дещо менше “Ворохобню” й “Лихо подоланим”, маємо підстави вважати своєрідним продовженням “традиціоналістського” образного мислення роману “Люборацькі”, повістей “Старосвітські батюшки та матушки” та “Причепи”, виразних хронікальним принципом змалювання життя і побуту священослужителів Російської православної церкви.

“Образки з життя духовенства” Володимира Левенка, присвячені “коханому, шановному вчителю-другові” Василю Смирєнкові, об’єктивували з автопсії й розгорнули в епічне читабельне полотно достатньо знаний автору триб життя “наських попиків”. Фабула передає лінійний плин дії. При цьому ключовим засобом організації художнього тексту став хронотоп дороги (інтертекстом тут – мандрівка Чичикова) та колоритні картини гостювання жабодраківського панотця Макара Калитки з родиною в батюшок Дем’яна Храпка-Буланого (II розділ), Єзекіїла Буяновського-Качалки (III-й), Сергія Тендітного (IV), Каленика Трубайла (V) і паніматки Німфодори Терепетихи (VI), – принагідно відзначимо неабияку майстерність авторського художнього “назовництва” (Іраїда Герус-Тарнавецька). Цікаво, що читач дізнається про кожного з батюшок-господарів до появи гостей Калиток і може антиципаційно судити про те, як їх прийматимуть.

Епічна нарація В.Леонтовича від початку спокійно-некваплива, самобутня у відтворенні часоплину (с.185, I абзац), не дистанційована від акції. Цей виклад про “тут і тепер” об’єктивує й аргументує події тільки скупкою ретроспективою про причини невтішності батька при поверненні додому з нездалим до науки сином. Тож певні збурення експозиції пов’язуємо лише зі станом внутрішнього невдоволення о.Макара. Проте всезнаючий наратор, він же принагідно коментатор і суб’єкт прямих характеристик персонажів, “знімає” ці емоції доречною й ефективною орнаментальною стилістикою ледь архаїзованих гумористичних зблисків (у повісті спрацював ефект оприявлення наратора: при чарці він став об’єктом монологу саморозкриття, що перейшло в самоіронію Калитки, передав на остаточний розгляд читачів присуд щодо амбівалентного образу батюшки).

Гумор автора не гострий, м’яко іронізуючий, сиріч джентльменський в емерсонівським сенсі. Так, панотець не просто виговорював своєму дорослому вже синкові-мазунцю Наумчику, здалому до чарки, а не науки: після “кляси синтаксису” той не зважився ступити на важкий шлях філософії, “мов захряс непорушний побіля пишної її брами”. Калитка всю дорогу від бурсацьких воріт

¹ Єфремов С. Історія українського письменства. – Мюнхен, 1981. – С. 261.

аж до власного дворища “угрущав” синові “з велехвальною пильністю”. Від цього моменту заявлена жанрово-сюжетна структура повісті виховання поступається не менш цікавій іншій системі етологічної повісті, побутово-психологічної бувальщини з головною фабульною акцією про те, як “можна без великої втрати знайти посаду синові, засватати дочку, ще й почесним людям бенкет справити!..”². Супутня ж освітня проблематика шкільництва в Росії XIX ст., стисло реалізована в шостій частині, дозволяє атестувати епіка як літописця доби. Так, у його поле зору потрапляє результат недолугого реформування – конфліктна колізія поміж церковнопарафіяльними та земськими школами. Їх намагалися підпорядкувати батюшкам, а тих водночас перетворити на нишпорок за всім для уряду підозримим, на “стукачів”. У таких обставинах, які склалися в парафіяльних закладах, узагалі годі дітей навчати, посвідчує протодиякон. До того ж це єдиний випадок солідаризування наратора з мовцем о.Єзекіїлом, і батюшки самі неосвітні, і про навчання власних дітей належно не дбають, як не цікавляться й життям громади.

Об’єктивований образ української підросійської дійсності в культурологічному зрізі – це ще й “мовознавчий” мотив повісті. Рідна мова як атрибут українства за царату не випадково пов’язана у “*Per pedes apostolorum*” із потенційною неласкою уряду. Як сутньо мовив персонаж, коли старосвітські прості батюшки за звичкою “чешуть по-мужичому” – “самі від себе ласку урядову відвертають”. Річ тут у тім, згідно з модератором владних реакцій Єзекіїлом, що цим вони не виховують у пастви наміру відцуратися рідного слова, русифікуватися. Прозірливий історіософ, епік передбачив мотиви винародовлення українства ще й наступним – червоним – імперським режимом. Тема ж коєзистенції “іногородців” у державі виразно представлена взаємовигідними стосунками Соломона Давидовича з “ожидовілим” панотцем Буяновським. У відповідному епізоді “грає” все – портрет першого, його суржикова мовна партія, ведена панотцем психологічна гра докруг “винуженого подарочка” юдея на церковне братство.

Об’єктивний епічний виклад у “*Per pedes apostolorum*” підпорядкований міметичному принципів моделювання емпіричної дійсності у формах самого життя: докладність та характеристичність знайомства з індивідуальним і “ройовим” способом існування мешканців села й міста, взаємини між священиками різних рангів та панотцями і єпархії, сама атмосфера часу і місця. Власне, у повісті функціонує метаобраз Російської імперії останньої третини XIX ст., із її сторінок постають самі нагінки тоталітарного режиму (опис судилища, де був Тендітний, з винесеною чи не сотнею тяжких вироків: каторга). Усе це надає твору рис новітньої суспільної повісті гострополітичного антитоталітарного звучання.

Щодо справ церковних, то повістяр об’єктивно ясує: внутрішня політика РПЦ на українських землях виступає продовженням урядових нагінок у конфесійних справах на християн “сусіднього” обряду. Чинить це письменник у формі коментування-розповіді про те, як найуспішнішого зі священницького роду Буяновських церковне начальство “посилало з препорукою по справах більшої ваги: на боротьбу з унією, католицтвом [це на Лівобережжі, де їх впливи у той час уже не були значними. – *В.П.*] і сектами”. У цей спосіб зміцнювалася його дуга слава велетня-оборонника “єдиноправедної” віри.

Концептуальний відступ у III частині взагалі об’єктивував суб’єктивне ставлення українського патріотичного серця автора до імперії. Тут змальовано Росію як безмежний край, де найбільша хвиля “розпліскується на мертву калюжу” (як бачимо, В.Леонтович тут виступив предтечею інвективного образу лірика Є.Маланюка, котрий із певністю історіософа звістив: Україна ніколи не стане замерзлою російською калюжею), де не набуває розвитку і деградує кожна з суспільних сил, окрім самого абсолютизму.

Така ж об’єктивно правдива й оцінка внутрішнього стану в країні. Опосередкована обізнаним “читальником” о.Єзекіїлом, який мріє та діє, щоб

² Леонтович В. Збір. тв.: У 4 т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 208.

стати стовпом режиму, вона розкривається: “Зараз іде скрізь починка на сепаратизм, в нас на українство... Треба його знищити, викоренити”. Літератор дав змогу читачеві відчувати атмосферу страху в країні, в т.ч. влади і її оборонців – перед соціалістами, навіть побувати на режимному судилищі, де свідком потерпав о.Сергій (IV частина).

Репресивність системи та сервілізм духовенства, джерелом кар’єри для якого і “грунтом щастя” виступає боротьба без дотримання жодних етичних принципів проти “мазепинства”, католицизму й інших “пасербників уряду” вірогідно представляють стан речей у Росії. Повість же набула характеру художнього документа у змалюванні не лише духовної, а й світської народоловної інтелігенції, занепаду обидвох у таких умовах. Белетрист-аналітик послугується задля цього ретро- й інтроспективами, психологічним самоаналізом персонажів, засобом “паралельного біографування” тощо.

Так, згадка лікаря Невтішного про університетські роки цікаво кореспондує з програмною казкою “Хо” улюбленого В.Леонтовичем М.Коцюбинського: ті ж самі марення товариства попрацювати на рідній ниві, плани активної діяльності. Проте повістяр, на відміну від фіналу “Хо”, реалістично показує, як саме життя, а також брак вольової сили до змагання, нестача внутрішнього гарту руйнують прекраснодушні наміри, маргіналізують сільських інтелігентів.

Так о.Тендітний, який мав колись гарячу любов до правди, “ясні ідеали суспільні”, обіцяв стати щирим робітником на обраній ниві, залишається собою лише вві сні. Наяву ж відкладає книжку, стає “нечитальником”, українським Обломовим, і віддається пияцтву, картам, за якими, до речі, ведуться антипопівські розмови (приповідки ж до чарки – у душі “Люборацьких”). Його приятелі, не без іронічної солі схарактеризовані як “піджигані хвертики”, – честолюбний, але байдужий до хворих лікар і любитель досвіток фершал – підлягли ще й владі розпусти.

Для белетриста-осмислювача суспільних тенденцій гіршими за такий новопридбаний “напрямок громади” є хіба що зрада святих нещодавно ідеалів та глумління над ними. У цілому винні в такому людському охижінні обставини тогочасного суспільного життя. Ця відповідь В.Леонтовича на “прокляте” питання суголосна позиції автора в натуралістичній прозі І.Франка, ідейним засадам епічних писань братів Радченків, І.Нечуя-Левицького, О.Кониського та ін. Однак митець поглибив класично-реалістичні підходи до проблеми комплексним висвітленням її “зсередини”.

Мова про діалогізований відступ-роздум (див. перші абзаци, с. 168), що своєю гіркою долею долає об’єктивістський спокій, щирісповідальну тираду лікаря, тут авторового “резонера”, у суперечці-“агоні” з о.Калиткою: “...Що можемо ми робити без волі, без світла зверху – розігнані, як куц горобців? Ми винні, страшенно винні, – та оскільки ж більша провина тих, що призвели нас на це, хто попсував кращий світ нашої душі, а може, і кращий світ нашого краю!”. Ця новочасна суспільно-політична проблематика, що ввібрала й визнання провини всього інтелігентського гурту, надзвичайно важлива. Завдяки їй повість переросла затісні для неї межі соціальної побутової сатири.

В об’єктивно-епічному відтворенні В.Леонтовича аморальність сучасного духовенства, крім тих же пияцтва й карт, характеризується ще й мало не епідемічним поширенням доносительства, хабарництва, численними виявами негідного, передовсім корисливого, ставлення батюшок до пастви. А о.Єзекііл у глибині душі заховує ще й гордощі від свого прихованого... атеїзму. В типізуючій оцінці автора ці риси перетворюють духовенство, за самокритичною реплікою о.Сергія, на “якесь сміття”. До речі, таке малювання священнослужителів РПЦ домінує в українському письменстві помежів’я віків, доходючи в “Записках полоненого” О.Кобця до іпостасі полкового священика о.Василія з блюзнірськими щодо святих багатоповерховими матюками на вустах. Натомість у галицькій регіональній гілці рідної літератури переважають образи гідних греко-католицьких пастирів – “солі землі” (І.Франко).

Безконкурентність повісті, зокрема, полягає в тім, що її автор, виступивши предтечею змістоформи “Записок холуя” І.Сенченка, глибоко розкрив психологію

донощицтва (аспект цього роду дописування як утіхи для душі автора). До того ж відступ на цю тему непомітно, без жодних “скріпів”, переріс у невласне пряму мову, а далі — і відповідний “чин” Єзеїїла Єринарховича. Віртуозно виписано ритуал та інструментарій “неминучої потреби” хабародавства, на цей раз о.Макара в консисторській канцелярії губернського міста N., — і це задля запросин її “достоїників” до себе на бенкет! До статусу окремого “героя” твору в контексті ритуалу гостювання виростають різноманітні алкогольні напої. Тут В.Леонтович виступив однодумцем комедіографа В.Самійленка (маємо на увазі дотепну характеристику ключової позиції оковитої у драматургічному маскульті XIX ст.), показавши стимулюючу роль трунків у встановленні чи, навпаки, втраті кращих стосунків між особами духовного і світського станів.

В.Леонтович виявив “широке знаття” людського, зокрема родинного, подружнього, життя та звичаїв. Уже від самого початку про це говорить самобутня картина поради о.Макара з матушкою. Неабияке вміння літератора розкривати нахили й характери через поведінку та вчинки, як-от практицизму Калитчихи чи господарської жилки Наума Калитченка, критичного щодо нездалого господарювання батька.

Колоритно й по-реалістичному точно зображено силуетки представників духовенства, візуально зримі — портрети панотців. Декотрі з них, можливо, моделювалися за зразком І.Нечуя-Левицького: схожість виявляють портрети чи вдачі о.Макара й особливо Єремії з повісті “Афонський пройдисвіт”, “солдафонуватих” отців-гедоністів Дем’яна й Тарасія. Своїм життєлюбством вони продовжили художній ряд підлеглих мирській суєті священослужителів зі співомовок С.Руданського.

Об’єктивізм образного мислення В.Леонтовича привів до різнобічного розкриття консерватизму (в гіршому значенні слова) і негідної поведінки панотців, здебільшого користолюбної й нетолерантної щодо простого ближнього. Через це, як і власне людські вади чи професійну невправність (“негавурний” та “осудовище”, Макар на службі мекає, як “шльонський баран”), за автором, панотці й утратили повагу в очах пастви.

Їх “модус вівенді”, сам спосіб думання репрезентовано за співдії багатих народних оцінних виразів і слів (“несита пелька”, “кнюх”, “макуха”), внутрішньої мови. Також — у характеристичних учинках: Храпкове приховування грошей, управно вилучуваних паніматкою за участю дітей — розкішний жанровий малюнок. Стали тут у пригоді й вставні історії, наприклад, “етимологічний” стародавній переказ про походження прізвиська Качалка. А ще — посутні екскурси в минуле (історії Тендітного, Трубайла чи кохання Єзеїїла, що по шлюбові перемінилася в ненависть, зробивши його дружину “забутою тінню” хай і в розкішному вбранні). Нарешті, художні значущі деталі, скажімо, погляд того ж отця на старшу з Калитівен як емблема хижого, хоч і тамованого лібідо. Симптоматичним бачиться контраст інтер’єрів Тендітного і Качалки, церкви й помешкання Каленика.

Серед вимовних діалогів привертає увагу діалог-сутичка між лікарем і Калиткою наприкінці четвертої частини, в котрій гострі закиди сторін почула кожна з них. Інтуїцією художника В.Леонтович відчув і вдало застосував — іще перед “Свіччиним весіллям” І.Кочерги (у такий спосіб цей драматург скомпрометував Шавулу вустами Чопа й Передерія) — прийом сатиричного навантаження реплік стихомітійного типу: “— Які вже наші мужики запеклі, а й тих часом улещую! — Щоб тобі книші зносили...” (і далі, с.181). Вибух же емоцій лікаря, що виступає пуантом цієї частини, типологічно зіставний із психологічними “збуреннями”, наприклад, у прозі Панаса Мирного чи драмах А.Чехова.

В.Леонтович міг би посперечатися майстерністю побутових малюнків із кращими майстрами реалістичного письменства XIX ст. — тим же І.Нечуєм-Левицьким, І.Франком. Серед багатьох можливих прикладів згадаємо колоритний опис возабалагули та поданого часто в гумористичному освітленні перебігу мандрювання в ньому цілого “виводка” Калиток. Вершиною повісті слід визнати “губернські” сторінки заключного розділу, а саме: зображення *cum grano salis* канцелярії та канцеляристів,

картини бенкету з танцями, що переходить у святкування заручин. Майстерний стиль письменника у виразних сценах і портретах персонажів (Німфодора, юнак Босодеренко – “молодший брат” Мартіна Чезлвіта) свідчить про засвоєння кращих традицій європейського класичного реалізму XIX ст., зокрема Ч.Діккенса.

Паноптикум “мертвих душ” у священничих рясах знайшов у повісті єдиного антипода – ідеального священика патріархального типу Каленика Трубайла. Його привабливий образ “зіткано” з показу ставлення до нього як до батька селян, із характеристики в дії (отець саботує огидні розпорядження), видимої мови почуттів. Їх виявом-лейтмотивом виступає обдаровуюча усмішка, якою священик похристиянському зустрічає навіть “напасників своїх”. Виразності образотворення сприяють чепурний інтер’єр його хати, дитяча радість у ставленні до людей та привітність Трубайла до гостей, його ревність до молитви (її образ – символ високої душі гідного пастиря) і вдумливість в осмисленні св. Письма, виявлений, усупереч урядовій бюрократії, талант лісівника-практика. Попри певну ідеалізацію, цей образ – безперечний успіх белетриста; найближчою аналогією може бути хіба що о.Захарій із роману “Апостол черні” О.Кобилянської, прототипом якого був М.Устянович.

Тож “Per pedes apostolorum” – своєрідна посвідка ідейно-художньої зрілості української реалістичної прози й чи не краща повість В.Леонтовича. Вона стала об’єктивно панорамою життя краю, народу, важливих суспільних верств, виявом неприйняття хибної урядової політики та критичанства до індивідуальних і суспільних аберацій, послідовним виступом проти потопання справжньої духовності (в т. ч. через ліризацію добрих поривів людських душ), врешті, високоякісним літературним продуктом – “своїм” у низці класичних творів М.Гоголя, А.Свидницького, І.Нечуя-Левицького тощо.

Наші презентації

Кур’єр Кривбасу. – 2006. – № 202 (вересень).

У вересневому номері минулого року КК надав свої сторінки публікації романів Галини Пагутяк “Урізька готика”, новелам Н.Тубальцевої “Червоним по чорному” та поетичним добіркам Р.Лиші “Цієї миті” й В.Базилевського “Циганський вітер”. Спогади присвячені постатям Олени Теліги (О.Смотрич), Миколи Вінграновського (С.Арсирій, О.Косачов), Андрія Німенка (М.Шудря), Миколи Лукаша (Є.Нарубіна), вміщено продовження “На березі часу. Мій Житомир” В.Шевчука. У рубриці “SKRIPTIBLE” – дослідження І.Бондаря-Терещенка про “Останнього з “Нової Генерації” В.Гаряїва з публікацією його “Метафоричного реквієму” та А.Білої про нього ж – “Метафізичний уламок футуризму”, а також “Про один вірш з епістолярію Василя Стуса” (Т.Пастух), про екскурс у багатостраждальну історію містечка Дубно А.Охримовича із переднім словом П.Вольвача “Охрім”. У рубриці “УНІВЕРС” В.Махно представляє свій переклад з польської добірки текстів А.Фрайліх “Ім’я батька”. На завершення подано традиційну “Книгопанораму”.

В.Л.